

Školka SIAL, studie
dolního centra Liberce,
situace, 1970

Školka SIAL, study
of the Lower Centre
of Liberec, study, 1970

Zdroj Source: Archiv Miroslava Masáka

DOLNÍ CENTRUM LIBERCE V PODÁNÍ ATELIÉRU SIAL Tři přístupy při projektování center měst

LIBEREC LOWER TOWN CENTRE BY SIAL Three Approaches to Designing Town Centres

Conceptualisation and planning of town centres was and still is a very challenging discipline. The theme achieved particular urgency after the Second World War caused severe damage or even total destruction of many towns and cities. During this era two approaches to town cores appeared which more or less reflected the political powers in Europe. The western architects adhered to the principles known as contextualism or structuralism while their eastern colleagues had to follow the practice of socialist realism. One main difference between these approaches lies in the handling of the historic urban fabric.

In general the western architects were not afraid to use modern architecture in the historical towns. Their aim was either to set the modern building into the historical tissue and respect the old "neighbours" (contextualism) or to derive inspiration from the historical tissue and re-model it in a modern way (structuralism). The methods of eastern architects were radically different, being forced to perform accurate reconstructions of the destroyed centres. A very good example in this sense is the post-war recreation of the Warsaw city centre.

This article deals with three different approaches taken by the Czech design studio SIAL (Sdružení inženýrů a architektů Liberec/Association of engineers and architects in Liberec) to the lower town centre of Liberec. Differentiated according to generation as much as orientation, these projects can be summarised as follows: the first project reflects the popular Scandinavian concepts of the cities in greenery, while the second is quite close to western structuralism and the third could be compared with the British studio Archigram's designs.

The first project was elaborated by Karel Hubáček and Jiří Svoboda in the years 1959 – 1961. Petr Vadura from Školka SIAL interpreted (1973 – 1974) it as a return to the older concepts of a "green centre", while Miroslav Masák was even more accurate in his comparison with the Le sná housing estate (1961 – 1968) in Brno and the green city of Tapiola in Finland. Later on Zdeněk Závřel expressed the opinion that the Scandinavian concept could have affected even more projects from the first period of SIAL – for example

Jaromír Vacek's building in ulice Wolkerova in Liberec or the Pavilion F at the Liberec exposition grounds by Miroslav Masák.

The attitude to the lower centre of Liberec took a new course by projects in which the major role was played by Miroslav Masák. Commonly termed structuralism, this new direction is best represented by the members of Team 10 (Alison and Peter Smithson, the Candilis-Josic-Woods studio, Aldo van Eyck and Jacob Bakema). Early features of the change appeared in the winning project of the Symposium on Free Time of Youth in Liberec (1966). Firstly, the participating groups used the method called *travaux d'équipe*, which meant that the architects worked closely alongside researchers in the social sciences. In this sense the projects could have assumed more widely reaching dimensions, as happened in the project of the team of Miroslav Masák. The second circumstance that brings the design closer to Team 10 is its taking a degree of inspiration from the historical town structures. People who stressed this important point in Liberec and who affected the Masák group's project were especially Hana Seifertová and members of the competing British team. Petr Vadura finally interpreted Masák's project as closed to Candilis-Josic-Woods designs.

The tendencies that appeared at the Liberec Symposium were further developed in Masák's independent study of the lower centre dating from 1968. In this project, he deepened his interest in the humanistic side of urban design, in the relationship between the individual inhabitant and town architecture, and also in the systems of historical urban form, thus making the intellectual link with Team 10 more obvious. To these facts, another common feature was added - the criticism of the functionalist methods of planning. The only realization that emerged from these projects was the Ještěd shopping centre: though probably the only representative of structuralist architecture in the Czech Republic it was recently demolished despite much protest from the architectural community.

The last project introduced by SIAL was elaborated by the Školka/"Kindergarten" of SIAL, in other words the young architects who came from

Mgr. Bc.
MARCELA HANÁČKOVÁ
Fakulta architektury ČVUT
Thákurova 9
166 34 Praha 6 – Dejvice

Prague to Liberec and were "trained" and supervised by Miroslav Masák. Their second training task was to continue with Masák's study of the lower town centre (1968). Though the younger generation respected the submitted urban study, they viewed it as too romantic and came with their own project. Their concept emerged from the idea that town centre represents the most important values of the society that inhabits the town, and remained aware that these ideas are ever-changing and thus require a design that is flexible to enable interventions in the future. In their plan they also counted with a new type of inhabitant: the individual as part of a new consumer society. This assumption was reflected in both parts of the design:

Přemítání o úloze městských center je velmi přitažlivou tematikou, která vzbuzuje pozornost po celá desetiletí. První vážnější počátky zájmu o toto téma sahají do 19. století. To je v rámci urbanismu nejčastěji spojováno s průmyslovou revolucí a se stěhováním velkého počtu obyvatelstva do měst. Pro nové továrny a pro jejich zaměstnance se právě tehdy musela začít stavět nová předměstí a v důsledku růstu měst také bourat historická opevnění. Tato nová situace tak téměř logicky následně vedla k teoretickým i praktickým otázkám po úloze, využití a tvářnosti jak starých měst, tak i nových center na předměstích^{1/1}.

Města však nepřestala růst ani s nástupem nového století. Meziválečná avantgarda si vytyčila za cíl řešit bytovou nouzi tohoto období a vystavět tisíce nových, hygienických a levných bytů pro místní obyvatelstvo. Dokonalým příkladem v tomto ohledu je Frankfurt nad Mohanem v období, kdy byl jeho hlavním městským architektem Ernst May. Tehdy se také právě začal líhnout nový koncept uspořádání města označovaný jako *Trabantenstadt*, který spočíval ve vymezení funkcí staršího historického centra a nových předměstí^{2/2}.

Zvláštní péče se však městským centrům, a to jak po stránce teoretické, tak i praktické, dostalo po druhé světové válce. Tento fakt jde zřejmě ruku v ruce se skutečností, že řada měst spolu se svými lokálními a především historickými jádry podlehlá zkáze a vyvolala otázky po jejich úloze v novém,

the traffic management and the architectural - urban project. The stress on the traffic systems was particularly far-sighted: Školka SIAL imagined two tangent lines that would lead swiftly to the town centre – one on the east, the other on the west side. The town core itself was designed as a calm traditional grid, in which a number of valuable older buildings were included. The new buildings designed by SIAL were intended to serve the new "consumer" society: multi-functional structures intended to contain shops, offices and leisure facilities, in addition to housing. The design style of Školka SIAL was particularly close to the British group Archigram and multiplied on a large scale it created the impression of a genuine "steel city".

městském organismu^{3/3}. V průběhu nastupujících desetiletí se tak stihla vystřídat řada konceptů, přístupů a teorií sahajících od socialistického realismu až po dozívající postmodernu konce století. Téměř vždy se přitom ukázalo, že centra měst jsou zvláštním fenoménem, který ponouká k úvahám o celé společnosti, jejím charakteru a cílech.

Hned po válce se v postojích k městským centrům objevily dva přístupy. První, typický pro západní Evropu, lze velice snadno shrnout a charakterizovat jako přístup, který přesně nekopíruje původní stav, ale zavádí na jeho místo aktuální architektonické vyjádření. Chová se tak proto, jelikož zastává názor, že hodnoty moderní společnosti mohou být vyjádřeny pouze moderní architekturou. Jen tak totiž může vzniknout opravdovost k soudobé společnosti. Všechno ostatní jako by bylo zpátečnictví, formy okradené o významy. Tento přístup byl rozvíjen například v rámci italského kontextualismu^{4/4} nebo později hnutím zvaným strukturalismus^{5/5}. Pokud budeme chtít přidat příklady, pak se nabízí za kontextualismus Torre Velasca v Miláně a za strukturalismus třeba nové centrum Rotterdamu zvané Lijnbaan od kanceláře Van den Broek & Bakema (1951 – 1953)^{6/6} či ne-realizovaný projekt tria Candilis-Josic-Woods pro Frankfurt-Römerberg (1963)^{7/7}.

Druhý přístup náleží k tendenci, kterou označujeme jako socialistický realismus. Setkáváme se s ní v zemích spadajících koncem let čtyřicátých a v letech padesátých pod vliv stalinistického

Karel Hubáček
– Jiří Svoboda:
Studie dolního centra
Liberce, model kolem
roku 1959 – 1961

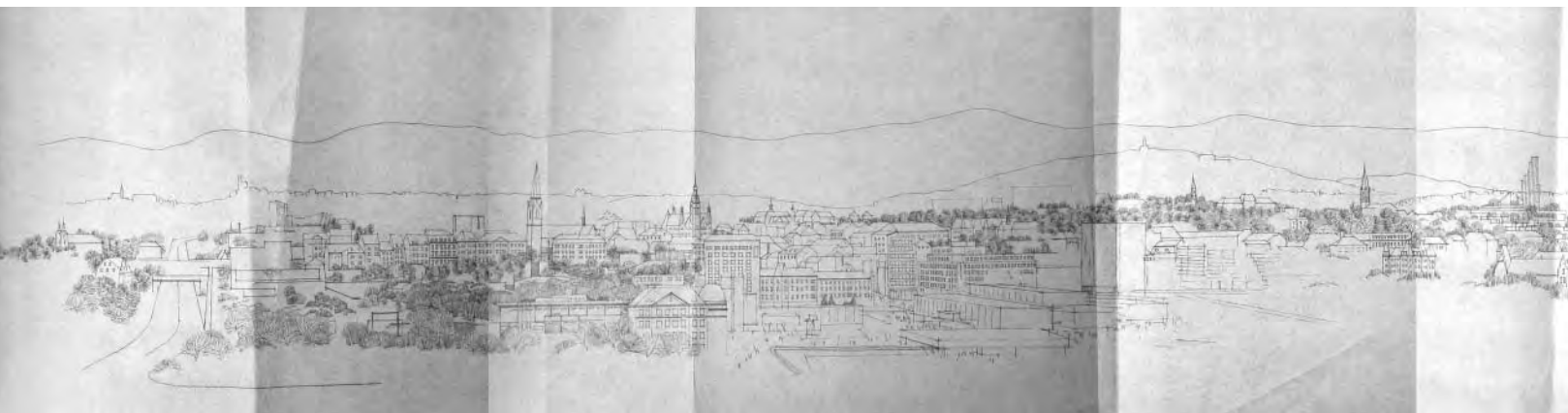
Karel Hubáček
– Jiří Svoboda: Study
of Liberec Lower Centre,
model c. 1959 – 1961

Zdroj Source: Archiv Miroslava Masáka

Sovětského svazu. Její přístup lze charakterizovat jako historizující a kladoucí důraz na národní hodnoty. Pokud se zde podíváme na zoubek obnovy zničených historických měst, pak zjistíme, že se je socialistický realismus snažil beze zbytku, bez pomoci moderní architektury, uvést do původního stavu, jako by se mělo jednat o kopie. Situaci si zde můžeme ilustrovat historickým centrem Varšavy¹⁸⁾ nebo Novým Městem nad Metují v České republice. Původním stavem se zde také většinou myslel stav ideologicky, historicky a národnostně nejvýhodnější (obliba rekonstrukce památek z období husitství v českém prostředí)¹⁹⁾. Při výstavbě nových center se pak většinou dbalo na to, aby si brala za příklad klasicizující a osově souměrné historické slohy, přičemž se často dbalo na dodržování funkčních programů a norem tzv. okrsků, které každá čtvrť musela splňovat.

Tento článek se věnuje třem studiím dolního centra Liberce od legendárního ateliéru SIAL. Všechny se pokoušejí o co možná nejlepší řešení komplikovaného prostoru definovaného zhruba dnešním Soukenným, dříve Gottwaldovým, náměstím a odrážejí přitom světové tendence ve výstavbě měst – obzvláště jejich středových částí. Objevuje se tu koncepce severského města v zeleni, západní strukturalismus či nakonec britský Achigram doplněný aktuálními urbanistickými tendencemi konce šedesátých a sedmdesátých let 20. století.

První pokus, jak se vypořádat s komplikovaným prostorem dolní terasy severočeského města, kde navíc vedla asanační zóna, učinil v rozmezí let 1959 – 1961 Karel Hubáček ve spolupráci s architektem Jiřím Svobodou. Návrh se snažil kriticky přehodnotit dvě předchozí studie z období

Karel Hubáček
– Jiří Svoboda: Studie
dolního centra Liberce
– město v zeleni, kresba
kolem roku 1959 – 1960
Studie středu města
Liberce. Alternativa
1, 2, 3, Liberec 1960

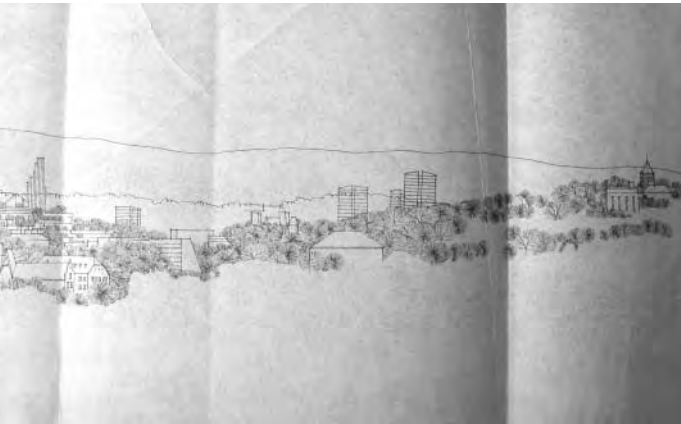
Karel Hubáček
– Jiří Svoboda: Study
of the Lower Centre of
Liberec – city in greenery,
drawing c. 1959 – 1960
Study of Liberec centre.
Alternative 1, 2, 3,
Liberec 1960

socialistického realismu. První z těchto klasi-
cizujících studií předložili roku 1951 architekti
Mikuškovič a Boháč^{/10/} a položili zde zvláštní, až té-
měř manifestační důraz na ulici vedoucí z nádraží
na Soukenné náměstí, kde osa ústila v prospektu
směrem k výškové budově kavárny Nisa. Samotné
náměstí se pak nálevkovitě otevíralo do prostoru
volné zeleně směrem k řece, kde architekti umís-
tili budovu kulturního domu. Soukenné náměstí
také dostalo vzhledem ke kompozičním zásadám
architektury socialistického realismu svého dvoj-
níka, jenž překrýval prostor křižovatky Annenský
dvůr a oblast bývalého tržiště Na Bídě. Druhá stu-
die vzešla z podobných kompozičních zásad, roku
1956 ji vyhotovil architekt Svatopluk Technik^{/11/}.

Právě na tyto studie ze stalinské éry padesátých
let 20. století kriticky reagoval liberecký ateliér pod
vedením Karla Hubáčka, a to hned jedním ze svých
prvních úkolů^{/12/}. Petr Vaďura v letech 1973 – 1974
návrh svých starších kolegů vyhodnotil jako náv-
rat k předchozí představě „zeleného centra“. Později
to však zpřesnil Miroslav Masák, podle něhož se
Hubáček a Svoboda inspirovali v té době populárními
realizacemi skandinávských měst, například finské
Tapioly: „Rozvolnění staveb definujících centrum,
jejich harmonie s vše pronikajícím a svírajícím
přírodním rámcem, se zdály být na Liberec přímo
šité“^{/13/}. Tento názor by podporovala i závěrečná
kresba přiložená k souboru studií vypracovaných
zmiňovanými architekty (*Studie středu města
Liberce. Alternativa 1, 2, 3* z roku

1960)^{/14/}, jež v panoramatickém pohledu předsta-
vuje Liberec jako město prostoupené zelení. Má-li
tento výklad pravdu, mohli bychom Hubáčkovi
a Svobodovi studii dolního centra zařadit do
okruhu domácích projektů, které se koncem
čtyřicátých a hlavně počátkem let šedesátých
inspirovaly skandinávskými vzory, podobně jako
tomu bylo u sídliště Lesná (1961 – 1968) od ar-
chitektů Viktora Rudiše a Františka Zounka^{/15/}.
Ještě trochu dál zašel při svém výkladu města
v zeleni Zdeněk Zavřel, který se dokonce domní-
vá, že by se tento koncept mohl vztahovat na ví-
cero projektů: dům Jaromíra Vacka ve Wolkerově
ulici (1964 – 1972)^{/16/} nebo pavilon F Libereckých
výstavních trhů (Miroslav Masák, 1962 – 1965)^{/17/}.
V obou případech totiž jde o architekturu umís-
těnou do příjemného přírodního rámce, používající
přitom i dřevěné detaily na svých fasádách^{/18/}.
Tuto lákavou domněnku by však bylo třeba doložit
ještě mnohem důkladněji.

Další vývoj dolní terasy se nesl v duchu zcela
nového konceptu, kterému se poslední dobou
začala věnovat značná pozornost a který dostal
označení strukturalismus. Seskupení, které je
snad nejčastěji s tímto směrem spojováno, je pak
v rámci dějin architektury a urbanismu označová-
no jako Team X či Team 10^{/19/}. Do užšího okruhu
těchto architektů patřili například Alison a Peter
Smithsonovi, Jacob Bakema, Aldo van Eyck,
kancelář Candilis-Josic-Woods a jiní. Jean-Louis
Violeau pro tento směr v architektuře a především

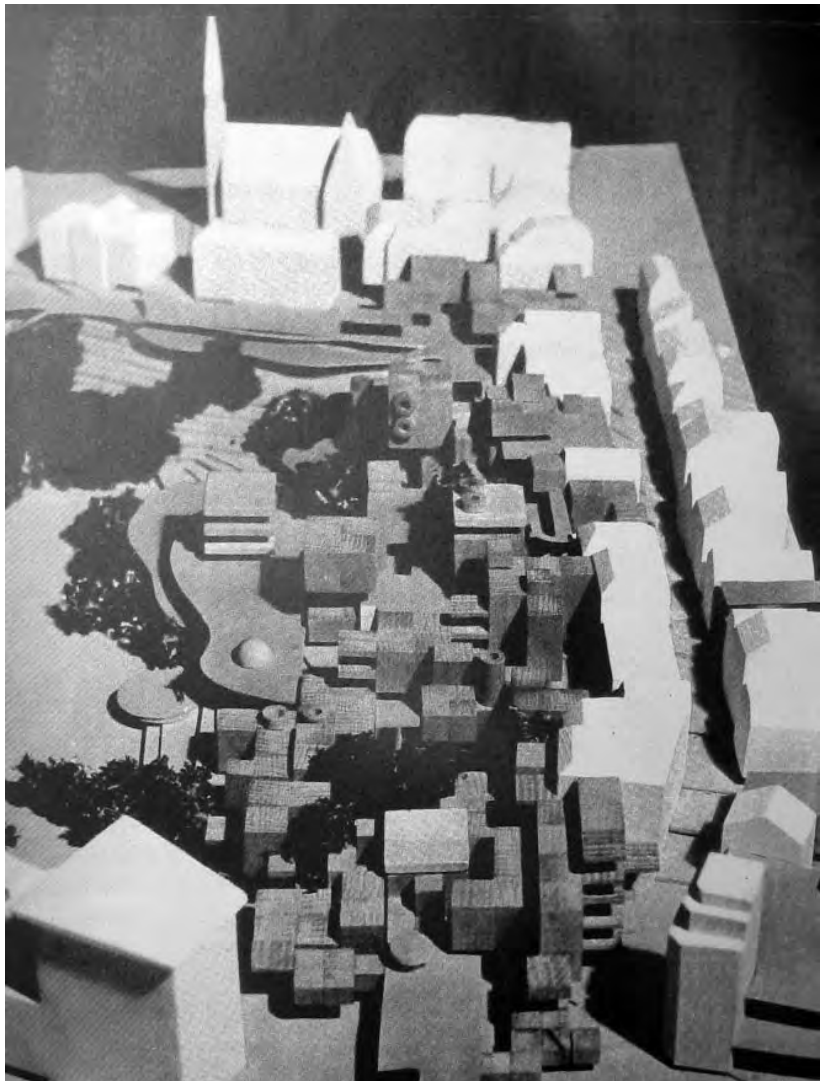
Zdroj Source: Státní oblastní archiv Liberec

v urbanismu vyzvedl čtyři základní charakteristické rysy: spojení s humanitními vědami, pojmání architektury jako určitého konglomerátu vztahů mezi hmotným prostředím a chováním jeho obyvatel, poučení ze struktur historických měst a konečně kritiku poválečné výstavby, zejména nových sídlišť^{/20/}.

Zdá se, že to byl právě tento architektonický směr, kterému se při navrhování jedné části centra Liberce – zpracovával se tehdy prostor za Pražskou ulicí směrem od historického centra – přiblížil další z návrhů pocházející z dílny SIALu. Studie vznikala v rámci tzv. mezinárodního symposia o volném čase mládeže (1966)^{/21/} a u jejího zrodu stál kolektiv Miroslava Masáka. V čem však konkrétně toto přiblížení spočívalo? Byla to jednak skutečnost, že jednotlivé soutěžící skupiny pracovaly v týmech, po francouzsku se jim říkalo travaux d'équipe,^{/22/} v nichž se setkali zástupci nejrůznějších profesí především z oblasti výtvarných umění a humanitních oborů. Tým architektů Masáka a Binara tak ještě například spoluvytvářeli sochař Stanislav Hanzík, malíř Václav Pospíšil a psycholog Vladimír Beran. Na tomto místě je také třeba připomenout to, že sociologie či jiné humanitní disciplíny, byly po určitou dobu existence nového socialistického Československa na černé listině nežádoucích profesí a teprve právě někdy v polovině šedesátých let se nově začínaly probouzet^{/23/}. V libereckém SIALu tato linie značně zasáhla právě architekta Miroslava Masáka, který

Miroslav Masák – Otakar Binar – Stanislav Hanzík – Václav Pospíšil – Vladimír Beran: Vítězný návrh z Mezinárodního pracovního symposia mladých architektů a výtvarných umělců o využití volného času mládeže, model, 1966

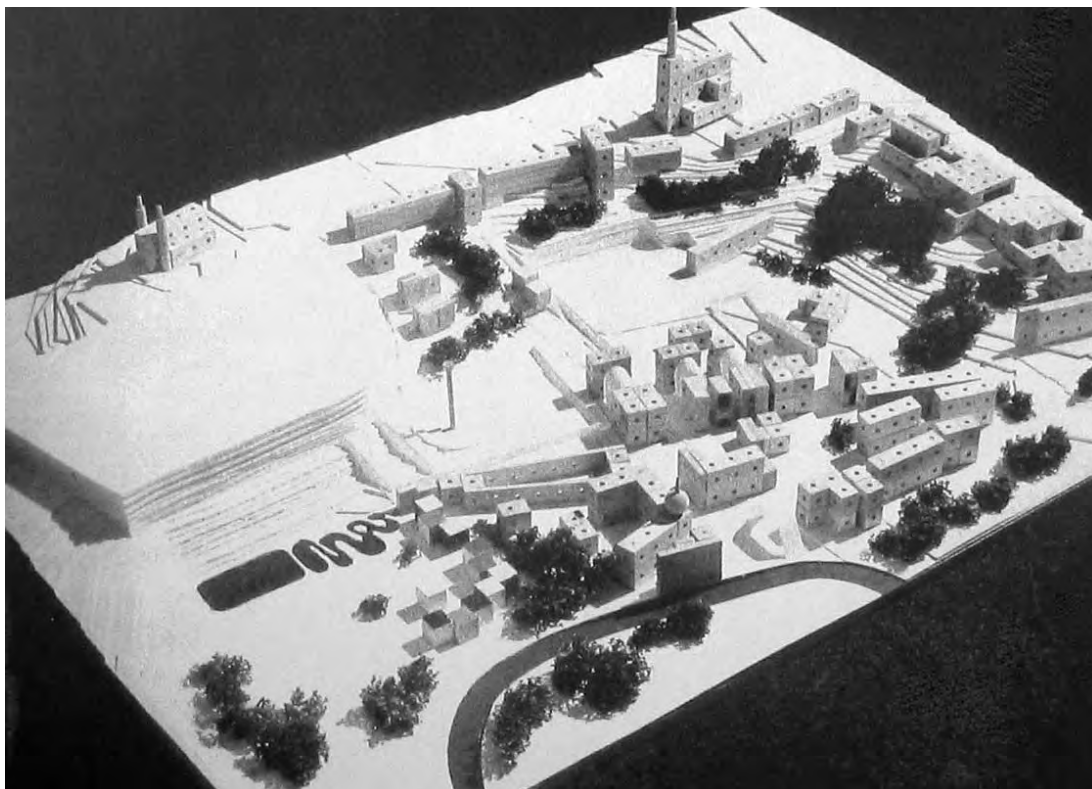
Miroslav Masák – Otakar Binar – Stanislav Hanzík – Václav Pospíšil – Vladimír Beran: Winning project of the International Working Symposium of Young Architects and Artists for Free Time of Youth, model, 1966

Zdroj Source: Mezinárodní pracovní symposium mladých architektů a výtvarných umělců o využití volného času mládeže, Liberec 1966

Barbara de Orfé
 – David Porter
 – Christopher Richardson
 – Michael Patrick Jones:
 Návrh z Mezinárodního
 pracovního symposia
 mladých architektů
 a výtvarných umělců
 o využití volného času
 mládeže, model, 1966

Barbara de Orfé
 – David Porter
 – Christopher Richardson
 – Michael Patrick Jones:
 Project for the International
 Working Symposium of
 Young Architects and
 Artist for Free Time of
 Youth, model, 1966

Zdroj Source: Mezinárodní pracovní symposium mladých architektů a výtvarných umělců o využití volného času mládeže, Liberec 1966

ji zde začal poměrně do hloubky rozvíjet, a to jak po stránce teoretické, tak i praktické. V důsledku si tak v textu z libereckého symposia můžeme přičíst, že je třeba vytvářet takovou atmosféru, která „saturuje požadavky intimity, anonymity, pocitu domova, pocitu nových zážitků, a zároveň umožňující spontánní zapojení přes racionální i přes citovou sféru...“^[24]

Jak se však začíná ukazovat, nositelem takovéto atmosféry měly být prostory vzešlé z určitého respektu či inspirace z historického prostředí, které v tomto konkrétním případě představovalo historické prostředí Liberce či ještě lépe Pražské ulice, na níž měla být nová struktura navázána. Na tomto místě je rovněž třeba připomenout, že se jedná o určitý přestupní bod v českém architektonickém myšlení, protože dříve, s vynucenou

výjimkou období socialistického realismu, architekti na historické prostředí příliš nedbali či se jím příliš ve svém myšlení nezabývali. Pro odhalení této skutečnosti si postačí prohlédnout některý z konkurenčních soutěžících projektů symposia. Jak připustil sám architekt Masák, tento důležitý aspekt respektu k historickému prostředí pocházel z podnětu ředitelky liberecké galerie Hany Seifertové a nemalou zásluhu měla také anglická skupina, která dokonce svou studii na účt k historickému prostředí postavila^[25]. O řešeném území při Pražské ulici tak například řekla: „Dané prostředí má svou duši. Budeme-li je od základu měnit, vyvoláme v myslích lidí určitý psychologický zmatek, který přináší každá změna. Umíme to lépe než vynalézat nové formy (a ty pak opět přizpůsobovat). Domníváme se tedy, že bychom měli budovat

uváženě, postupně. Boření a znovu budování v masovém měřítku může být jenom škodlivé.“^{126/}

Při popisu modelu vítězného projektu od kolektivu Miroslava Masáka použil Petr Vadura přirovnání, které říká, že jde o „hustou srostlici hranolovitých hmot s řadou teras a drobných atrii“^{127/} nebo o „kompaktní a přitom živou a prosluněnou strukturu kobercové zástavby“^{128/}. V rámci interpretace matérie této práce se pak ten samý autor vyjádřil ve smyslu „pohotová reakce na tendence světové architektury“^{129/}, a to hlavně na práce tria Candilis-Josic-Woods. Pokud by tato myšlenka byla pravdivá, pak bychom vedle souvislostí teoretických, které by poukazovaly na myšlení strukturalismu, potažmo Team 10, měli uvažovat také o souvislostech formálních. Pokud zůstaneme u prací Candilise, Josica a Woodse, pak se nabízí srovnání například s projektem rekonstrukce zničeného centra Frankfurt-Römerberg^{130/}, a pokud budeme hledat trochu vzdálenější přirovnání, pak by se patřilo zmínit budovu The Economics od Alison a Petera Smithsonových v Londýně, která je rozložena do několika objektů různých výšek^{131/}. Přičemž nejméně o prvním projektu, o studii architektů Candilise, Josica a Woodse je známo, že se při svých projektech inspirovala principy utváření starých historických měst^{132/}.

Myšlenky, které byly načrtnuté ve vítězné studii symposia o volném čase mládeže, pak architekt Masák dále rozpracoval v samostatné studii dolního centra Liberce z roku 1968^{133/}. Masák chtěl i nadále při přestavbě center měst zohledňovat poznatky z humanitních věd, aby se tak vyhnul „nebezpečí schematismu plošného plánování“^{134/}. Konstatoval třeba, že „z hlediska sociologického například chápeme město jako prostor mnohotvárných společenských situací. Vzájemný vztah jejich statických prvků (prostorů, fyzického rámce) a dynamických prvků (lidí, stálých obyvatel i návštěvníků a jejich činnosti) kulminuje v přirozených centrech.“^{135/} Tato komplexnost zájmu o městské centrum pak měla vést k tomu, že, a zde se Masák vrací k původní myšlence ze symposia, „tím snáze pochopíme požadavky na harmonii, zabydlenost, variabilitu, malé investiční a provozní náklady“^{136/}. Přitom ale také, a tu vidíme i souvislosti s historickým prostředím^{137/}, „pochopíme přirozenost a vhodnost evoluce přestavby se zachováním kontinuity měřítek a atmosféry, a méně budeme

náhlí podlehout agresivitě movitých investorů, pohodlnosti stavebních firem, ale i povrchnímu romantismu plastických imitací historie (zřejmě nárážka na praktiky socialistického realismu) nebo módní aplikaci současné inflace fantastických futurologických projektů“ (jedna z hlavních tendencí v architektuře šedesátých let)^{138/}.

Tento důraz na respekt k historickému prostředí je pak dále navázán na kritiku funkcionalismu: „Dosavadní urbanistické systémy jsou většinou dovršením funkcionalistických snah, které přinesly od počátku století mnoho dobrého v hygieně, organizaci, standardu bydlení i městského prostředí, ale zároveň narušily jeho charakter, jeho rozmanitost a zabydlenost. Začínající pokusy o obnovení ‚pocitu města‘ se snaží o opuštění tuhých funkcionalistických schémat. Poučování chybami přílišného racionalismu zajímají se dnes architekti o fyzickou a plastickou charakteristiku minulosti, konstatují, že technický komfort nepostačuje, že člověk si žádá i komfort prostoru.“ Zde se tedy vedle kritiky funkcionalismu opět objevuje důraz na poučení z historického prostředí, tj. „obnovení pocitu města“^{139/} a tím i komfortu prostoru.

Barbara de Orfé
– David Porter
– Christopher Richardson
– Michael Patrick Jones:
Návrh z Mezinárodního pracovního symposia mladých architektů a výtvarných umělců o využití volného času mládeže, studie, koláž 1966

Barbara de Orfé
– David Porter
– Christopher Richardson
– Michael Patrick Jones:
Project for the International Working Symposium of Young Architects and Artist for Free Time of Youth, study, colage 1966

Zdroj Source: Mezinárodní pracovní symposium mladých architektů a výtvarných umělců o využití volného času mládeže, Liberec 1966

Formální řešení Masákovy úlohy z roku 1968, které mělo tentokrát stejné jako předcházející studie navazovat na historické jádro města, vyšlo z původního projektu pro symposium. Ve své podstatě nový projekt rozvíjel to, co již dříve Petr Vadura popsal jako „kobercovou zástavbu“ nebo „strukturu“ (Petr Vadura) a o čemž už víme, že se do určité míry snažilo vyjít z principů výstavby historického města. Byl to rozprostřený pás neortodoxní zástavby, který se autor pokoušel založit na systému pěších pasáží, nebo, jak to popsal on sám, „na principu, jenž můžeme obrazně nazvat řekou“^{/40/}. Do této zástavby, jež se vesměs držela nízko a neblaze vystupovala do výšky jen na svých dvou okrajích, pak autor umístil nejružnější

Miroslav Masák: Studie
dolního centra Liberce,
půdorys, 1968

Miroslav Masák: Study
of Lower Liberec Centre,
ground plan, 1968

městské funkce. Do centra tak podle něj patřilo především středisko volného času, které „bylo pojato jako decentralizovaná verze agory, jež spíše než centrální flexibilní prostor akcentovalo řadu specializovaných, avšak navzájem pečlivě provázaných zákoutí od velkého a malého kina počínaje přes informační středisko a právní poradnu až po dancing a kuželnu“^{/41/}. Věžovité stavby měly sloužit jako hotel na jedné straně a administrativa a bydlení na straně druhé. Do návrhu navíc prostoupily i původní objekty, tzn. kavárna Nisa, palác Dunaj a budova OV KSČ. Daná struktura sahala od prostoru nádraží přes dolní centrum až k náměstí Edvarda Beneše a doprava do ní vůbec nezasahovala. Byla totiž vykázána až na její okraj. Nepravidelný koberec složité městské zástavby našel svůj protějšek v přilehlém parku, jehož ohniskem se stala rozměrná sportovní hala.

Z těchto myšlenek a plánů vzešla jediná stavba, je jí dnes již zbořený obchodní středisko Ještěd^{/42/}. Tato budova bývá nejčastěji, a přitom velmi příznačně, popisována jako „velmi komplikovaná“, vycházející z dříve již nastíněného konceptu „kontinuálního městského prostoru“ či „organizovaného chaosu“ (Masák)^{/43/}, neboť podle autora konceptu nebyla klasickým obchodním domem ve tvaru krabice, nýbrž „tržištěm“. Samotný tvar tohoto obchodního střediska je založen na půdorysu opakovatelného geometrického vzorce složeného ze čtverců, pěti- a šestiúhelníků, který Miroslav Masák podle vlastních slov převzal z izraelského pavilonu navrženého Ariehelem Sharonem pro EXPO 67 v Montrealu^{/44/} a který podle téhož autora umožňoval měkké tvarování zvnějšku i zevnitř a tím hezky podle původních představ dotvářel mnohem zajímavější prostor pro onen „organizovaný chaos“^{/45/}. Ten byl nakonec vytvořen ze souboru tří téměř samostatných budov provázaných systémem nevyzpytatelných schodišť, ramp a pasáží s volnými plochami či terasami k odpočinku. Do komplexu navíc ústily všechny místní tradiční cesty. K víceméně tradičním tahům nádraží^{/46/} a Fügnerovy ulice tak přibýly ještě staré cesty na Perštýn a k ulici Na Rybníčku. Do zmíněných tří objektů pak mělo být nakonec rozmístěno několik zcela samostatných organizací od obchodů a restaurací až k vybraným službám, jež měly mít společné jen například příjmy zboží, zacházení s energiemi a podobně.

Zdroj Source: Státní oblastní archiv Liberec

Miroslav Masák:
Studie dolního centra
Liberce, model, 1968

Miroslav Masák: Study
of Lower Liberec
Centre, model, 1968

Zdroj Source: Státní oblastní archiv Liberec

Nelze tedy než závěrem konstatovat, že existuje poměrně hodně výmluvných rysů, které dosti přesvědčivě vypovídají o tom, že mezi obchodním domem Ještěd, pokládáme-li ho za přímý výsledek studií dolního centra ze symposia o volném čase mládeže a samostatné Masákovy studie z roku 1968, a tzv. strukturalistickou architekturou, tak jak jsme si ji definovali v úvodu, existuje několik souvislostí.

Co se týče propojení architektury se společenskými vědami, tak nelze nevidět především to, že při navrhování části dolní liberecké terasy

se na symposiu o volném čase mládeže (1966) pracovalo ve zvláštních skupinách, tzv. travaux d'équipe, kde pospolu působili architekti, umělci a zástupci společenských věd (psychologové, sociologové apod.). Samotný SIAL měl navíc zájem na tom, aby v jeho řadách právě takoví odborníci stanuli, mezi zaměstnance ateliéru tak můžeme počítat sociology Martina Matějí či Jana Říčaře. Zájem o humanitní disciplíny pak již neměl příliš daleko k přemýšlení o vztazích architektury a jejích uživatelů. S tímto směrem se můžeme prvně setkat již v textech ze symposia a pak

Foto Photo Marcela Hanáčková

Miroslav Masák
– Karel Hubáček a další:
Obchodní dům Ještěd
v Liberci, 1968 – 1979

Miroslav Masák
– Karel Hubáček et al.:
Ještěd shopping centre,
Liberec, 1968 – 1979

mnohem zřetelněji a příměji v textu Miroslava Masáka k návrhu zástavby dolní terasy Liberce z roku 1968, kde se výslovně mluví o vztahu statických (hmotných) a dynamických (obyvatel) prvků, kdy jsou zároveň důležité požadavky po harmonii, zabydlenosti, variabilitě atd.

Vztah k historickému prostředí či hledání určitého poučení v jeho tvářnosti je další vlastnost, kterou můžeme pozorovat jak v rámci symposia, tak i v již značně rozpracované podobě v návrhu Miroslava Masáka a Team 10 svědčí i odvolávání se tohoto architekta na „polyvalentní prostory“ Holandana Hermana Hertzbergera či na „přehledný labyrint“ jeho krajana Alda van Eycka^{/47/}. Zjištění Petra Vadury, že se Masákovy studie formálně blížily

návrhům trojice Candilis-Josic-Woods, stojí určitě také za povšimnutí^{/48/}.

V České republice lze najít několik staveb nebo studií, které se pokusily jít podobnou cestou jako Miroslav Masák a nechávaly se inspirovat myšlenkami nebo projekty Team 10. Na prvním místě je třeba připomenout především Viktora Rudiše a jeho pobyt v pařížské kanceláři již dříve zmiňované architektonické kanceláře Candilis-Josic-Woods^{/49/}. Tohoto brněnského architekta přiměl k pracovnímu pobytu u této vyhlášené trojice na jedné straně chválený, ale na druhé straně kritizovaný projekt sídliště Toulouse-Le Mirail^{/50/}, které, zdá se, přineslo nové principy v projektování větších obytných souborů. Tyto principy netkví v ničem jiném než v opětné inspiraci tradičními způsoby zastavování historických měst. I když se Viktor Rudiš na navrhování nového sídliště v Toulouse nepodílel, stojí za zvážení a za další výzkum, jaký význam měl jeho pařížský pobyt pro jeho architektonickou praxi. On sám přiznává vliv na nejméně dva projekty velkých obytných celků – sídlišť, a to obytné čtvrti Wien-Süd (soutěž 1971) a obytného obvodu Uhřetěves-Kolovraty v Praze (soutěž 1977)^{/51/}. Rudiš podle vlastních slov také věnoval pozornost principům tvorby dalších členů Team 10, především Holandana Jacoba Bakemy^{/52/}.

Jacob Bakema se skutečně zdá poměrně vlivnou osobností Team 10, alespoň co se týče jeho významu pro českou scénu. Velice úspěšným se stal jeho projekt obnovy zničeného středu města Rotterdamu zvaný Lijnbaan (kancelář Broek & Bakema), kde dokázal vytvořit nové fungující městské centrum moderními prostředky. Princip návrhu spočíval v téměř řádkovém řazení pavilónových staveb, jemuž byla předsazena pergolová konstrukce, která dotvářela systém ulic. Této velmi významné a úspěšné realizace si při návštěvě Rotterdamu všiml také architekt Jiří Lasovský^{/53/} a použil ji při vytváření sídliště Pankrác^{/54/}. Jeho varianta Lijnbaanu podle všeho kopírovala i jeho zdařilost a funkčnost, a to dokonce i za použití vodních prvků a uměleckých děl. Je o to smutnější, že uliční pergolová konstrukce dnes víceméně chátrá a začíná ji obklopovat do značné míry podružná architektura.

O tom, že Bakemovy názory a projekty měly ve své době notnou dávku atraktivity, svědčí i fakt, že si jeho článků v zahraničních časopisech všiml

i mladý nadějný student pražské techniky Zdeněk Zavřel^{/55/} a rozhodl se zažádat o pracovní pobyt v jeho ateliéru^{/56/}. Tento člen liberecké Školky SIAL pak zprostředkoval podobnou stáž i jiným členům tohoto postgraduálního pracoviště, především pak Heleně Jiskrové. Něco málo je také známo o pobytu Martina Rajniše^{/57/}. O větším vlivu Jacoba Bakemy na SIAL či Školku SIAL však víme jen velmi málo, i když Petr Vaďura ho ve své studii dolního centra Liberce zmiňuje^{/58/}. Za další, dosud jen velmi málo prostudovanou významnou skutečnost lze považovat také účast Milana Hona na setkání Team 10 v Berlíně^{/59/}, kam ho podle vlastních slov pozval již v roce 1964 jeden z kmenových členů tohoto volného seskupení.

Při letním porovnání se nyní dá Masákův projekt dolního centra Liberce, pokud do něj započítáme návrh pro symposium a návrh z roku 1968 a přidáme také realizaci obchodního domu Ještěd pod dohledem Karla Hubáčka, pokládat za výjimečný především v tom ohledu, že byl teoreticky nejpracovanější a stal se výsledkem vlastního koncepčního úsilí, které nakonec jako jedno z mála dosáhlo realizace a stalo se téměř jediným příkladem strukturalistické architektury v Čechách^{/60/}.

Poslední etapou ve vývoji pojmání dolní terasy Liberce a zároveň posledním přístupem k řešení center měst je návrh Školky SIAL, která byla pracovištěm mladých nadějných architektů především z pražské techniky. Zpracování dolního centra Liberce bylo jejím druhým cvičným úkolem z let 1969 – 1970^{/61/}, kdy mladí architekti měli navázat na původní urbanistickou studii Miroslava Masáka z roku 1968^{/62/} a doplnit ji svými návrhy. Přestože kolektiv Školky respektoval práci svých starších kolegů, podle vlastních slov se „s jejími názorovými východisky (romantismus, dopravní řešení, srostlicová, koberecová zástavba na pravouhulé síti) neztotožnil“^{/63/}. A jaká tedy byla teoretická východiska urbanistického řešení, které nabídla Školka SIAL?

Teoretická studie Školky začíná úvahami o městském společenství. Tvrdí se v ní, že člověk je sice individuum, ale vždy je také součástí širšího společenství, které má určité hodnoty a určité cíle. Tyto cíle pak promítá do prostředí, v němž žije. V případě Školky šlo, samozřejmě, o prostředí města, kde některé lidské činnosti zůstávají

rozprostřeny po celém sídelním prostoru, ovšem jiné se soustřeďují v městském centru a mají zvláštní vlastnost: dotýkají se všech^{/64/}. Myšlenková linie Školky o centru města dále připouští, že hodnoty a cíle společnosti se mění, a tudíž se mění také nároky na městské centrum a na jeho fyzickou podobu^{/65/}. Zde si lze všimnout jedné z hlavních premis celé teoretické studie Školky. Ta klade důraz na dočasnost svého řešení a na proměnlivost hodnot společnosti a tím i celého městského centra.

Na volání po flexibilitě městského prostředí měla podle Petra Vaďury, autora studie o vývoji dolního centra Liberce, velký vliv teorie Christophera Alexandra o „dobře padnoucí formě“ a kritika tehdejšího urbanistického plánování od antropologa Edmunda Leache. Podle Alexandra nelze mít při procesu plánování žádné definitivní cíle, ale pouze cíle dočasné, vyplývající z dynamiky společnosti a z jejich potřeb^{/66/}. Podobně se prý k věci stavěl i Edmund Leach, když kritizoval přístup současných urbanistů k projektování životního prostředí takto: „*Deterministický přístup k vytváření koncepcí vede urbanistu k mylné představě o tom, že má v rukou otěže městského společenství a že by se*

Miroslav Masák
– Karel Hubáček a další:
Obchodní dům Ještěd
v Liberci, 1968 – 1979

Miroslav Masák
– Karel Hubáček et al.:
Ještěd shopping centre,
Liberec, 1968 – 1979

Zdroj Source: Architektura 60. let. „Zlatá šedesátá léta“ v české architektuře 20. století

mohl stát jeho režisérem.“^{167/} Proto Leach doporučuje poskytovat „pouze fragmenty [kontextu], do něhož se bude společnost v blízké budoucnosti muset adaptovat“^{168/}. Školce z toho vyplynulo, že její řešení nabídne „NON-PLAN, tj. takovou vizi řešeného území, kde by ty objekty, které na jejím základě budou realizovány (a to rozhodně ne na 100 %), měly vhodné vazby mezi sebou navzájem i vůči stávajícímu zastavění“^{169/}.

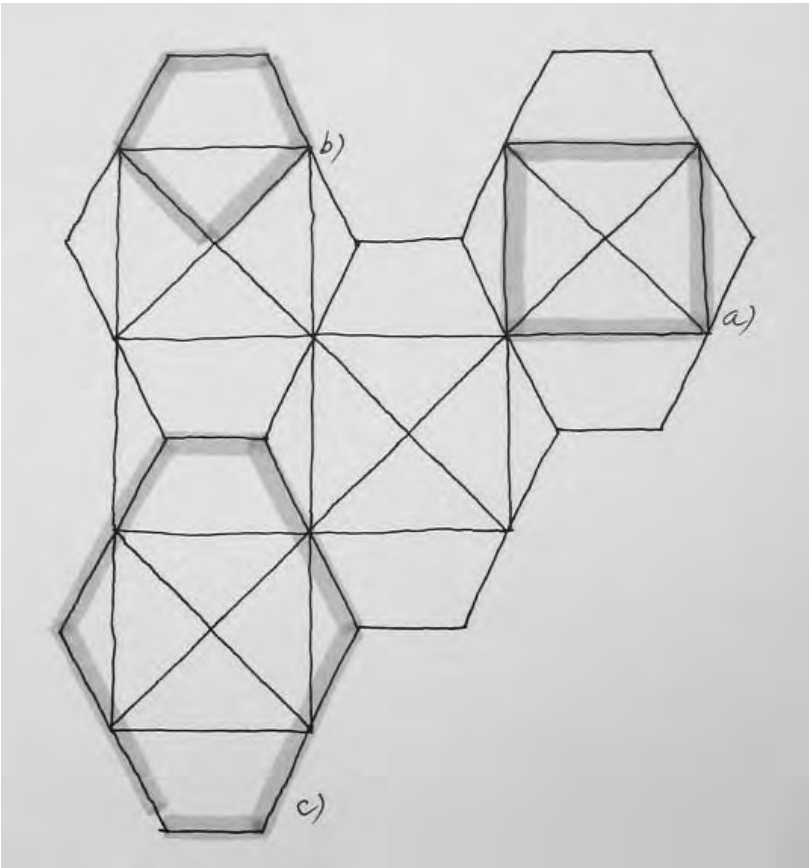
Z poznámek členů Školky SIAL jasně vyplývá, že jejich řešení dolního centra Liberce se zaměřuje na potřeby soudobého člověka, člověka – konzumenta. Tento aspekt studie se jasně projevuje u obou stránek urbanistického řešení, a to

u dopravy i u konceptu celkového architektonického pojetí. Školka ve své studii věnuje nezvykle velkou pozornost právě zvládnutí komunikačního systému Liberce a především jeho centra^{170/}. Pravděpodobné zdůvodnění tohoto důrazu vězí jednak v celosvětovém poválečném fenoménu rostoucí dopravy, která najednou musela být systematicky řízena a plánována, a jednak také v tom, že si členové Školky příznačně přáli zabezpečit člověku – konzumentu rychlý přístup do městského centra, místa největší spotřeby.

Zabezpečení rychlého přístupu do středu města bylo skutečně jedním z hlavních cílů studie, a proto ho členové Školky v souladu se směrným územním plánem protнули dvěma ubíhajícími tangentami – západní a východní. Mezi těmito přímkami pak měla v úrovni centra Liberce probíhat jakási mříž či podle popisu Školky „žebříček“ složený z jednosměrných ulic. Podle výkladu seskupení vlastně šlo o „klasické řešení úlohy dopravní obsluhy centrální části města podle soudobých teorií“, kdy je centrální oblast města omezena komunikacemi vyššího řádu a z nich se napájejí dopravní kostra řádu nižšího, která jako mříž vyplňuje prostor mezi sběrnými tangentami. Tímto řešením se podle vlastních slov Školka odvolávala na tzv. Buchanan Report, publikovanou roku 1963 jako *Traffic in Towns*^{171/}. Zmíněná knížka měla skutečně ve své době velký ohlas a na dlouho také ovlivnila vytváření dopravních systémů nejen ve Velké Británii^{172/}, ale také jinde ve světě. Jejím autorům reprezentovaným především osobností Collina Buchanana, po němž je původní zpráva i pojmenována, byla dokonce roku 1965 udělena cena Patrica Abercrombiho za urbanismus, již předává organizace UIA.

Proč se Školka pro svůj projekt rozhodla použít právě klasicizující vzorec blokové zástavby protnutý jednosměrnými ulicemi? „Žebříček“ si jednak nečinil nárok na to, stát se rychlostní komunikací, protože takovýto systém neslouží těžké dopravě. Dalším důvodem je fakt, že se pravouhlý systém nejsnáze napne na stávající kostru ulic a co do velikosti a do tvaru vymezí bloky pro univerzální zástavbu centra. Prostředí ulic si navíc zachovává vyšší nároky na bezpečnost a propustnost pro pěší. Zvolené uspořádání prý konečně také zvyšuje dostupnost a atraktivitu centra pro automobilisty, kteří mají zájem na tom, aby se bez

Miroslav Masák: půdorysná
sít obchodního domu
Ještěd, kolem 1968
Miroslav Masák: Ještěd
shopping centre – ground
plan network, c. 1968

Zdroj Source: Archiv Miroslava Masáka

nadměrného odporu – systémem tangent a mříže – co možná nejrychleji dostali do centra Liberce^{173/}.

To, že se doprava stala jedním z nejsilněji profilujících součástí studie Školky, svědčí i to, že vedle spisu Buchanan Report hledali mladí architekti v tomto směru i jiné druhy poučení. Vsadili přitom především na Luise Kahna a jeho studii komunikačního systému Filadelfie^{174/}. Podle právě zmíněného amerického architekta by se měly jednotlivé druhy dopravy oddělovat a jako takové i plánovat. Kahn rozlišoval několik druhů ulic a dále pěší zóny, magistrály a parkoviště. Parkoviště, v Kahnově projektu podobná pevnostním věžím, měla zachycovat dopravu, dále do středu města směli jen pěší^{175/}. Tendence rozlišovat různé druhy městských komunikačních systémů se přitom objevila i jako jedno z východisek Školky SIAL. Petr Vaďura o tom napsal: „Dnes již neexistuje řešení dopravní situace ve městech na bázi jednoho druhu dopravního prostředku, na bázi homogenního systému,“ ale musí se hledat řešení^{176/} „podporující pluralitu dopravních systémů, jež jsou kloubený navzájem“^{177/}.

Vedle stránky dopravní přišla Školka i s vlastním architektonicko-urbanistickým konceptem. Její členové vycházeli z přesvědčení, že se v dolním centru Liberce nachází spousta objektů, které by se patřilo zbořit, zdemolovat. V tomto asanačním poli však nakonec existovaly i „vzácné“ stavby, jež měly zůstat zachovány a měly v urbanistickém plánu sehrát důležitou roli. Jejich důležitost vyplývala z toho, že měly „centrální charakter“ (označení Školky) a jako takové je architekti označovali výrazem „iniciátoři“. Patřily mezi ně: kavárna Nisa, obchodní dům Dunaj, Anenský dvůr a nový obchodní dům Ještěd^{178/}. Tito iniciátoři měli „udávat parametry nové výstavby a měli být podněty její struktury“. Zároveň se uvažovalo o tom, že na ně bude „napnuta konceptuální struktura nového městského centra“^{179/}. A nejen to, počítalo se dokonce s prorůstáním těchto vybraných prvků s novou výstavbou a s jejich kompletní integrací^{180/}. Ve svém celku se pak mělo jednat o centrum na půdorysu mříže se systémem ulic a bloků. Šlo tedy o to, mít centrum koncentrované, kompaktní a zahuštěné.

Čím se však mělo zahušťovat, jakou měly mít funkci tyto nové objekty? Skupině mladých architektů především záleželo na tom, aby to

Zdroj Source: Státní oblastní archiv Liberec

byly stavby polyfunkční, jinými slovy mělo jít o „sdružování investic“^{181/}. Podle představ Školky se měly sdružovat nejrůznější typy obchodů a služeb, administrativa, dopravní stavby (parkoviště) a v omezené míře také bydlení. Členové seskupení dodnes přiznávají, že se jim teorie tohoto typu zalíbila ze dvou důvodů. Podle prvního budova s větším množstvím funkcí přerůstá do systému širšího městského prostředí, které se pak do ní zase vrací zpět. Za druhé se jim takový typ budovy

Školka SIAL, studie dolního centra Liberce, model, zřejmě 1970

Školka SIAL, study of the Lower Centre of Liberec, model, probably 1970

zdál vhodný pro „oživení dožilých částí centrálních oblastí měst“^{182/}, což byl podle Školky také případ Liberce^{183/}. Zdá se však také, že nakupení poměrně velkého počtu polyfunkčních budov v dolním centru města mělo podle textů Školky další hlavní cíl, mělo vytvořit moderní a živé centrum, které by především dokázalo uspokojit „*komerční potřeby*“ člověka – konzumenta. Vedle dopravy tak měl konzumu sloužit i druhý aspekt projektu dolního centra – architektonicko–urbanistický návrh.

Na závěr ještě zbývá vyhodnotit architektonické stylové ztvárnění dolní terasy od členů Školky SIAL. Petr Vadura do své studie o dolním centru Liberce napsal, že Školku již při studiu na vysoké škole ovlivnily „*práce a manifesty skupiny Archigram a architekta Jamese Stirlinga*“^{184/}. Tato tendence technicistní architektury obdivující se estetice strojů se již jasně ukázala na prvním cvičení Školky z roku 1969, kdy měli čerství absolventi fakulty architektury navrhnout katolickou kapli do města Storsand. Seskupení několika staveb s mašinstickým výrazem do systému „mřížky“ vedlo dokonce k přirovnání tohoto urbanistického celku k „*ocelovému městu*“^{185/}. I když na dané architektonické vyznění začaly mezi oponenty studie padat první kritiky, nestalo se kamenem úrazu této práce. Největší kritika se strhla kolem dopravního řešení. Snad nejvíce výtek měl v tomto ohledu Jindřich Krise^{186/}, dlouholetý vedoucí Ústavu urbanismu FA ČVUT, o mnoho blahosklonnější nebyl ani sociolog Jiří Musil^{187/}. Jedno však Školce vytknout nelze. Šlo o teoreticky dobře zpracovanou studii, která se mohla srovnávat i s doprovodným Masákovým textem z roku 1968. Školce k tomuto uznání asi nejvíce pomohl její hlavní teoretik Petr Vadura.

POZNÁMKY NOTES

¹ Dobrým příkladem v tomto směru je třeba Vídeň 19. století. Bylo to právě tehdy, kdy se město neskutečně rozrostlo. V této době také došlo k zbourání hradeb a výstavbě reprezentativní Ringstrasse, která se stala nejen významnou změnou ve struktuře starého města, ale svými kulturně–reprezentativními a obytnými funkcemi měnila funkci z původního centra Vídně. Na změny, jež po stránce stavební Ringstrasse přinesla, reagovali architekti i historici umění spjatí s českým prostředím. Z této

Jak architekti po druhé světové válce přistupovali k výstavbě městských center, je velice zajímavá otázka, která na sebe váže velmi zajímavé teoretické úvahy poměrně často vypovídající o hodnotách společnosti jako celku. Ateliér SIAL předložil tři přístupy řešení center měst, každý z nich zastupoval jinou generaci a jiný architektonický a teoretický přístup. Karel Hubáček podle všeho tíhl k řešení Liberce jako města v zeleni, a tak také koncipoval své řešení pro dolní terasu. Zdá se, že můžeme jen litovat, že nám mimo urbanistické studie nezanechal žádný teoretický spis. Právě naopak je tomu u následujících studií od Miroslava Masáka a Školky SIAL. Miroslav Masák předložil řešení dolního centra Liberce, které mělo velice blízko k západoevropskému strukturalismu, jež je velice často spojovaný s Team 10. Vedle toho, že jde o velice dobře teoreticky propracovanou studii, je třeba vyzvednout zvolený přístup k historickému centru, který byl k stávající výstavbě nejšetnější a také jako jediný dospěl do stavu realizace (i když dnes již zbořené). Školka stejně tak jako Miroslav Masák předložila na tehdejší poměry jedinečnou teoretickou studii ohledně center měst. Ta skrze Petra Vaduru poskytuje jedinečný pohled do urbanistické kuchyně mladých architektů, kteří pro svou architekturu nakonec zvolili technicistní výraz a za svého potenciálního zákazníka člověka – konzumenta, který se odlišoval od člověka – existencialisty, jehož měl s největší pravděpodobností před sebou Miroslav Masák.

Výzkum spojený s touto studií podporovala Grantová agentura University Karlovy (GAUK), projekt číslo 387511.

doby pochází studie Rudolpha Eitelberga von Edelberg: Über Städteanlagen und Stadtbauten/O rozvrhování a výstavbě měst (1858) nebo Camilla Sitteho: Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen/Stavba měst podle uměleckých zásad (1889). Své vize o tom, jak by mělo vypadat nové město, později vyjádřil také Otto Wagner ve své knize Die Groszstadt/Velkoměsto (1911). Od Wagnera známe také několik návrhů a studií pro Ringstrasse především z 80. a 90. let 19. století.

² Viz například HEYNEN, Hilde: Architecture and Modernity. A Critique. s. 43 – 71 (tj. kap. Das Neue Frankfurt: The Search for a Unified Culture).

- ³ První koncentrovanější pozornosti se podle všeho dostalo městským centrům na osmém kongresu CIAM, který se konal v anglickém městě Hoddesdone roku 1951. Z mezinárodního setkání architektů vyšel dokonce sborník: TYRWITT, Jaqueline – SERT, José L. – ROGERS, Enesto (eds.), *CIAM 8: The Heart of the City*, New York, Pellegrini and Cudahy, 1952. Nejnověji se problematice ohledně tohoto kongresu věnuje Konstanze Sylva Domhardt. DOMHARDT, Konstanze Sylva: *The Heart of the City. Die Stadt in den transatlantischen Debatten der CIAM 1933 – 1951*, Curych 2011.
- ⁴ Tento směr je v architektuře asi nejlépe reprezentovaný italskou skupinou BBPR (Banfi, Belgiojoso, Peressutti, Rogers) pod vedením Ernesta Nathana Rogerse. Členové tohoto seskupení byli příznačně také účastníky kongresů CIAM za Itálii. Již roku 1945 tato skupina vypracovala nový plán pro město Milán, kde počítala s obnovou starého historického centra. Autoři v ní kladli poměrně velký důraz na to, aby zachovali co možná nejvíce dosavadních vztahů mezi jednotlivými historickými budovami.
- ⁵ Strukturalismus jako směr v architektuře nejčastěji spojovaný s Team 10 se pokusila ustanovit konference konaná roku 2009 v Mnichově. Ze setkání vyšel také sborník: VALENA, Tomas – AVERMAETE, Tom – VRACHLIOTIS, Georg (eds.), *Structuralism Reloaded? Rule-Based Design in Architecture and Urbanism*, Edition Axel Menges 2011.
- ⁶ Viz například De Lijnbaan. In: GROENENDIJK, Paul – VOLLAARD, Piet: *Architectuurgids Nederland (1900 – 2000)*. Rotterdam 2006, s. 426 – 427.
- ⁷ Nejpodrobněji a asi také nejlépe: AVERMAETE, Tom: *Another Modern. The Post-War Architecture and Urbanism of Candilis-Josic-Woods*. Rotterdam 2005, s. 306 – 315 nebo také Tom Avermaete, Frankfurt – Römerberg, In: RISSELADA, Max – HEUVEL, Dirk van der (eds.): *Team 10, 1953 – 1981. In: Search of a Utopia of the Present*. Rotterdam 2005, s. 132 – 134.
- ⁸ Z pramenné literatury je v tomto smyslu nejzávažnější kniha Boleslaw Beirut: *Sześćcioletni plan odbudowy Warszawy*. Varšava 1950. Úvodní slovo tehdejšího polského stalinistického prezidenta Boleslawa Bieruta je velmi příznačné. Novější kritičtější přehodnocení této tematiky pak přinesla následující literatura: Piotr Majewski: *Ideologia i konserwacja. Architektura zabytkowa w Polsce w czasach socrealizmu*. Varšava 2009, před. kapitola *Trakt Starej Warszawy*, s. 192 – 202 a pak také Jaroslaw Zieliński: *Realizm socjalisyczny w Warszawie. Urbanistyka i architektura*. Varšava 2009. *Obnova či rekonstrukce historických měst* byla v Polsku stejně tak jako i v bývalém Československu z velké části také otázkou památkové péče.
- ⁹ K problematice obnovy historických center v Čechách viz HLOBIL, Ivo: *Městské památkové rezervace v padesátých letech*. In: ŠVÁCHA, Rostislav – PLATKOVSKÁ, Marie (eds.): *Dějiny českého výtvarného umění V. Praha 2005*, s. 329 – 339.
- ¹⁰ VAĐURA, Petr: *Studie „Střed města“ a její místo ve vývoji kontextu názoru na problematiku městského centra v Liberci*. Nepsaný rukopis, Liberec, datováno prosinec 1972 – březen 1973, s. 33 – 34.
- ¹¹ *Ibidem*, s. 34 – 35.
- ¹² *Ibidem*, s. 54.
- ¹³ MASÁK, Miroslav: *Vývoj pojetí prostoru Soukenného náměstí*. In: *Liberec. Ročenka liberecké architektury*. Liberec 2007, s. 54 – 55.
- ¹⁴ HUBÁČEK, Karel – SVOBODA, Jiří: *Studie středu města Liberce. Alternativa 1, 2, 3*. Liberec 1960. Soubor studií se nachází v SOA (Státní okresní archiv) Liberec, inv. č. 432, D 23.
- ¹⁵ Viz například RUDIŠ, Viktor: *Stavby a projekty, 1953 – 2002*, Brno 2005, s. 11 – 31.
- ¹⁶ Srovnej například NOVOTNÁ, Eva: *Bytový dům Wolkerova*. In: ŠVÁCHA, Rostislav (ed.), *SIAL*. Olomouc 2010, s. 62 – 67.
- ¹⁷ Srovnej NEKVINDOVÁ, Terezie: *Pavilon F pro*

Liberecké výtavní trhy. In: ŠVÁCHA, Rostislav (ed.), SIAL. Olomouc 2010, s. 42 – 49.

18 Rozhovor se Zdeňkem Zavřelem, Liberec léto 2009.

19 Počátkem obnoveného zájmu o architektury skupiny Team 10 byla velká výstava v NAI (Nederlands Architectuurinstituut) v Rotterdamu a na ni navazující kniha: RISSELADA, Max – HEUVEL, Dirk van der (eds.): Team 10, 1953 – 1981. In: Search of a Utopia of the Present. Rotterdam 2005.

20 VIOLEAU, Jean-Louis: Team 10 and Structuralism: Analogies and Discrepancies. In: ibidem, s. 280 – 285.

21 Sympozia v Liberci se zúčastnilo celkem osm skupin, a to z Anglie (1), Francie (1), Polska (1) a Československa (5). Literatura k libereckému sympoziu je poměrně obsáhlá, zásadní jsou však archivní materiály (vystavované panely a texty), které se nacházejí v SOA Liberec ve fondu Map a plánů pod signaturou S 6a – c. K sympoziu vyšel také katalog, který je zkrácenou verzí prezentovaných modelů a textů: Mezinárodní pracovní symposium mladých architektů a výtvarných umělců o využití volného času mládeže. Liberec 1966.

22 Travaux d'équipe byla jako nová disciplína zavedena na Biennale de Paris zhruba někdy v polovině šedesátých let. Odtud ji podle všeho převzalo také liberecké symposium. Podle Miroslava Masáka si jí prvně všiml Stanislav Hanzlík, který se Biennale účastnil jako sochař. Určité zprávy z Paříže přinášel i Jiří Kotalík, který prý sympoziu doporučil dva vítězné týmy z roku 1965 – Angličany a Francouze.

23 V šedesátých letech se znovu začala probouzet i sociologie měst. Jedním z jejích nejvýznamnějších představitelů se tou dobou stal Jiří Musil, který byl zaměstnancem organizace zvané VÚVA (Výzkumný ústav výstavby a architektury) a příležitostně psal také články pro architektonické časopisy, které poukazovaly právě na vztah člověka a architektury a mohly tak vést paralelu k Masákovu českému strukturalismu. Především je třeba zmínit chystaný cyklus pro Architekturu ČSSR Lidé ve městě, který měl zachytit „odpočinek, hru dětí, pobyt starých lidí, procházky dospělých venku a další

činnosti v různých druzích prostředí“. Zdá se však, že z chystaného seriálu sešlo a vyšla pouze jedna část: Jiří Musil, Děti ve městě, Architektura ČSSR XXII, 1963, 1, s. 37 – 42. Celý článek dokonce začínal slovy: „Představa o sociologii bydlení a města je v myslí mnoha architektů často spojena s tabulkami, statistikou a grafy, ve kterých je skutečnost jakoby přefiltrována do ztrnulých obrazců, kterým schází život. Pátráme objektivem fotografického přístroje po zákonitostech lidského jednání o všedním životě mimo byt a slovy je komentujeme. Chtěli bychom tím ukázat na dobré i špatné příklady řešení širšího obytného prostředí a přispět tak k pochopení potřeb městského člověka.“ Myslím, že za určité vyvrcholení tehdejších Musilových studií bychom mohli považovat velmi poučnou knihu Sociologie soudobého města (1967), kde nacházíme kapitoly o sociální ekologii, sociální psychologii nebo o městském společenství.

24 Mezinárodní pracovní symposium mladých architektů a výtvarných umělců o využití volného času mládeže. Liberec 1966, nestránkováno, viz část Kolektiv 8 – Liberec.

25 Rozhovor s Miroslavem Masákem v kavárně Slávia, jaro 2009.

26 Mezinárodní pracovní symposium mladých architektů a výtvarných umělců o využití volného času mládeže. Liberec 1966, nestránkováno, viz část Kolektiv 1 – Velká Británie.

27 Vadura (pozn. 10), s. 39.

28 Ibidem, s. 40.

29 Ibidem, s. 40.

30 Viz pozn. 7.

31 HEUVEL, Dirk van den: The Economist Building, London 1959 – 1964. In: RISSELADA, Max – HEUVEL, Dirk van der (eds.), Team 10, 1953 – 1981. In: Search of a Utopia of the Present. Rotterdam 2005, s. 136 – 139.

- 32 Nešlo o nějakou přímou inspiraci, úkolem bylo vytvořit moderní alternativu k starému systému. Tuto skutečnost velmi dobře doložil Tom Avermaete (pozn. 7), před. s. 263 – 332. Avermaete zde na projektech této trojice rozebírá několik jejich aplikovaných koncepcí, a to cluster a především tzv. síť („web“).
- 33 K Masákově studii dolního centra Liberce se v SOA Liberec dochovalo album, které obsahuje textovou i obrazovou část. Viz SOA Liberec, inv. č. 433, D 24. Samostatný text přetiskla Ludmila Hájková: Texty Karla Hubáčka a Miroslava Masáka z počátku skupiny SIAL, Umění XLVII, 1999, s. 118 – 121. Další literatura k Masákově studii je zhruba tato: PROCHÁZKA, Vítězslav: Úsilí libereckých architektů o zlidštění architektury. Architektura ČSSR XXVII, 1968, s. 495 – 498. Masák (pozn. 13), s. 54 – 57. HÁJKOVÁ, Ludmila – ŠVÁCHA, Rostislav: Kde budeme žít zítra. In: HAVRÁNEK, Vít (ed.): Akce, slovo, pohyb, prostor: Experimenty v umění 60. let. Galerie hlavního města Prahy 1999, s. 130 – 131. Vadura (pozn. 10), s. 39 – 43.
- 34 Hájková (pozn. 33), s. 119.
- 35 Ibidem.
- 36 Ibidem.
- 37 Hned na první stránce Masákova alba nacházíme fotografii staré rytiny historického centra Liberce.
- 38 Hájková (pozn. 33), s. 119.
- 39 Ibidem, s. 118.
- 40 Ibidem, s. 120.
- 41 Vadura (pozn. 10), s. 43.
- 42 Základní literatura k obchodnímu středisku Ještěd je zhruba tato: HRUŠKOVÁ, Milena: Architecture de demain a Liberec. La Vie Tschecoslavaque, 1971, č. 10, s. 24 – 25. Vadura (pozn. 10), s. 45 – 46. MICHL, Jan: Realizace a projekty v současné architektuře. Praha 1978, s. 66 – 67. VEBR, Jaroslav – NOVÝ, Otakar – VALTEROVÁ, Radomíra: Soudobá architektura ČSR. Praha 1980, s. 86. ŠTEMPEL, Ján: Ateliér SIAL. Budapest 1982, s. 33 – 35. KULTERMANN, Udo: Zeitgönossische Architektur in Osteuropa. Köln 1985, s. 88 – 89, 140. LUKEŠ, Zdeněk: Povídání s Karlem Hubáčkem. Umění a řemesla 1988, č. 4, s. 29 – 30. ŠVÁCHA, Rostislav – HUBÁČEK, Karel: Architektura ČSR XLIX, 1990, 1, s. 72 – 75. ŠVÁCHA, Rostislav – HUBÁČEK, Karel: Praha 1996, s. 35 – 36. ŠVÁCHA, Rostislav: Na obranu Ještědu. Architekt LI, 2005, č. 4, s. 51. MASÁK, Miroslav: Obchodní středisko Ještěd. In: Liberec: Ročenka liberecké architektury. Liberec 2007, s. 58 – 65. ŠEVČÍK, Oldřich – BENEŠ, Ondřej: Architektura 60. let: „Zlatá šedesátá léta“ v české architektuře 20. století. Praha 2009, s. 354 – 360.
- 43 Rozhovor s Miroslavem Masákem v kavárně Slávia, jaro 2009.
- 44 Ibidem.
- 45 Ibidem.
- 46 Ulice 1. máje a Jánská.
- 47 Oba blízcí spolupracovníci Team 10. Viz Masák (pozn. 13), s. 58 – 59.
- 48 Viz pozn. 29.
- 49 Viktor Rudiš, G. Candilis – Paříž, Československý architekt XII, 1966, 25 – 26, s. 5.
- 50 Na základě rozhovoru s Viktorem Rudišem v Brně, podzim 2010.
- 51 RUDIŠ, Viktor: Stavby a projekty 1953 – 2002. Brno 2005, s. 34 – 35, 37. Viz také přednáška RUDIŠ, Viktor: Šedesátá léta: začátek a konec pro Kruh, o. s., cyklus Matadoři/Matadorky, 7. 5. 2009 v klubu Roxy/NoD.
- 52 Rozhovor s Viktorem Rudišem, podzim 2010.

- 53 Přednáška Jiřího Lasovského: Sídliště Jižní Město v rámci předmětu Urbanismus 5 na FA ČVUT dne 28. 4. 2011.
- 54 Viz například Obchodní ulice – Praha Pankrác, In: Architektura ČSR XXIX, 1970, 5, s. 238 – 240. Rozvoj pražských center. Pankrác I. a II. In: Architektura ČSSR XXIX, 1970, 7, s. 286 – 287. Uliční pergolový systém pochválil i Jiří Musil: Jiří Musil, Urbanizace českých zemí a socialismus. In: HORSKÁ, Pavla – MAUR, Eduard – MUSIL, Jiří (eds.): s. 288. Stalo se tak v rámci kritiky našich sídlišť, která prý trpí „nedostatkem urbanity, městskosti:“ „Autoři některých sídlišť, například v Praze na Pankráci, vtipným soustředěním obchodů a dalších prvků městské vybavenosti do prostoru, který byl vlastně pěší ulicí, dosáhli jisté urbanity i v tomto typu prostředí.“
- 55 Přednáška Zdeňka Zavřela: Složitá jednoduchost aneb Hledání odpovědí ve vlastní praxi, kterou přednesl pro o. s. Kruh 2. 12. 2010 v Roxy/NoD. Zavřel podle vlastních slov hledal články o masové výstavbě a narazil právě na články Jacoba Bakemy a dál vyhledával texty od členů Team 10. Velmi přemýšlivé a ve srovnání s českým prostředím mu přišly, „jako když se člověk napije čisté vody“. Vedle Bakemy Zavřel vzpomínal také na dalšího holandského architekta Alda van Eycka.
- 56 ZAVŘEL, Zdeněk: Bakemův svět. Československý architekt XV, 1969, 10 – 11, s. 3.
- 57 Podle VAĐURA, Petr: „Někteří členové Školky v Bakemově ateliéru pracovali (Zavřel, Jiskrová, Rajniš) a další měli díky nim, možnost ateliér navštívit.“ Viz Vadura (pozn. 10), s. 66.
- 58 „Byly to především práce a manifesty skupiny Archigram a architekta Johna Stirlinga, jež formovaly jádro Školky. Nemalý vliv měla i skupina okolo časopisu Bau (Hollein, Ferstein, Peichl, Pichler) a práce v ateliéru Bakemově.“ Ibidem.
- 59 HON, Milan: Team 10, Československý architekt XIII, 1967, 1 – 2, s. 6 – 7.
- 60 Za další doloženou realizaci v duchu strukturalismu už pak můžeme pokládat pouze Lasovského obchodní ulici na Pankráci. Do zmíněného okruhu bychom pak za Českou republiku mohli počítat také projekty sídlišť od Viktora Rudiše a jeho spolupracovníků. Ve srovnání s ostatními zeměmi východního bloku je to poměrně málo. Polští a maďarští architekti vyvíjeli od samého počátku vzniku Team 10 (tj. nejméně od roku 1956, kdy se konal kongres v jugoslávském Dubrovniku) nemalé úsilí, aby zůstali v kontaktu s tímto seskupením. A byla to především mladá generace architektů, která s předchozí organizací CIAM nebo jejími lokálními odbočkami neměla moc co do činění. Za polskou stranu jmenujme především Jerzyho Soltana a Oskara Hansena, za maďarskou pak Karoly Polónyiho, kteří se snažili účastnit víceméně pravidelných setkání Team 10. Zdá se, že z české strany žádnou aktivitu mladých architektů doložit nemůžeme. Jacob Bakema podle všeho oslovoval pouze Svaz československých architektů nebo Václava Rajniše. Větší zájem a přímější kontakt s Team 10 vznikl právě až prostřednictvím Zdeňka Zavřela.
- 61 Zdá se, že dříve, než Školka začala své druhé cvičení týkající se dolního centra Liberce, na úkolu pracovali Helena Jiskrová (na základě výpovědi Zdeňka Zavřela) a Stanislav Švec (viz Ludmila Hájková – Rostislav Švácha (pozn. 33), s. 120; SOA Liberec, Liberec – studie městského centra – ing. arch. S. Švec, inv. č. 435, č. kat. D 26). Oba na své studie získali stipendium. Literatura k dolnímu centru Liberce je zhruba tato: JANIŠOVÁ, Alena: Mladá generace architektů, Domov, 1972, č. 1, s. 44 – 48. Vadura (pozn. 10). Masák (pozn. 13). Hájková Ludmila – Rostislav Švácha (pozn. 33), s. 130 – 131, Miroslav Masák (ed.), Mašiništi, Praha 1996, s. 83 – 85.
- 62 Školka v dubnu a v listopadu roku 1970 předložila návrhy na řešení dolního centra. Oba mají ve svém úvodu zkrácený Masákův text z roku 1968, který byl součástí jeho urbanistické studie dolního centra. Je však do určité míry pravděpodobné, že autorem studií byl rovněž Petr Vadura. Viz SOA Liberec, Studie přestavby části centra v Liberci, Sial, ing. arch. M. Masák, inv. č. 436, č. kat. 584.
- 63 Vadura (pozn. 10), s. 52.
- 64 Viz studie Školky k dolnímu centru Liberce (pozn. 62), s. 3.

- 65 Ibidem, s. 5.
- 66 Vaďura (pozn. 10), s. 66 – 68.
- 67 Ibidem, s. 69.
- 68 Ibidem, s. 70.
- 69 Ibidem, s. 71.
- 70 Významnou úlohu dopravy již ve svém obsáhlém textu: Studie „střed města“ a její místo ve vývoji kontextu názoru na problematiku městského centra v Liberci zdůrazňoval Petr Vaďura. Při rozboru jednotlivých studií dolního centra pomalu od počátku jeho historického vývoje nikdy nezapomněl zmínit dopravní řešení a jeho vyhodnocení. Srovnej Vaďura (pozn. 10). Tento důraz se opakuje také ve zmíněných dvou studiích uložených v SOA Liberec (pozn. 62), s. 7 – 12.
- 71 Ibidem, s. 8. Vaďura (pozn. 10), s. 74 – 75.
- 72 Řešení dopravy se po druhé světové válce stalo velmi aktuální otázkou. Města se totiž začala potýkat s velkým množstvím aut. Tato skutečnost se stala podnětem ke zmíněné Buchanan Report, kterou u urbanisty a dopravního inženýra Collina Buchanana objednal ministerstvo dopravy Velké Británie.
- 73 Zprávy Školky SIAL uložené v SOA Liberec (pozn. 62), s. 9 – 10.
- 74 Podle výpovědi Zdeňka Zavřela.
- 75 Robert Mc Carter, Louis I. Kahn, London – New York 2005, s. 126 – 128.
- 76 Viz například Masák (pozn. 61) nebo také Hájková – Švácha (pozn. 33), s. 130 – 131.
- 77 Podle Školky měla tato teorie opět co do činění se „strategií postupných cílů“, která se pojila již s názorem o flexibilitě městského prostředí.
- 78 Zprávy Školky SIAL uložené v SOA Liberec (pozn. 62), s. 6 – 6a.
- 79 Ibidem.
- 80 Ibidem.
- 81 Ibidem, s. 6a – 7.
- 82 Vaďura (pozn. 10), s. 77.
- 83 Ibidem, s. 78. Na studii Školky měly zřejmě vliv také práce Kanadana Marshalla McLuhana. Ty se zabývaly teorií informace a jejím vztahem k životnímu prostředí člověka – v tomto případě k městu.
- 84 Ibidem, s. 66. Zdeněk Zavřel se navíc přiznal k četbě knihy *The Theory and Design in the First Machine Age* (1960) od britského kritika architektury Reynera Banhamma.
- 85 Viz například Hájková – Švácha (pozn. 33), s. 130 – 131; Masák (pozn. 61), s. 83 – 85.
- 86 Složka nazvaná: Studie centra Liberec – oponentní posudek. Prof. dr. Jindřich Krise – architektura, urbanismus se nachází v SOA Liberec, Studie přestavby části centra v Liberci, Sial, ing. arch. M. Masák, inv. č. 436, č. kat. 584.
- 87 Složka označená jako: Studie centra Liberec – oponentní posudek. Dr. Jiří Musil, CSc. – sociologie. Ibidem. V krabici se dále nacházejí posudky Ivana Kňourka, Jaromíra Veila, Jiřího Leiblingera a Miroslava Ulmanna.